
Turisme i arquitectura en la Barcelona d'inicis de segle XX

Maribel Rosselló i Pamela Valdívia*

Resum

La comunicació que proposem estudia els diversos equipaments hotelers que es van posar en marxa en el període comprès entre les dues exposicions universals/internacionals (1888 i 1929). A inicis del segle XX, el turisme va jugar un paper fonamental com a motor de modernització de la ciutat de Barcelona, va ser un dels mecanismes per a fer de la ciutat una metròpoli i fou un argument –entre d'altres– per a revalorar el patrimoni arquitectònic de la ciutat, per endegar algunes transformacions urbanes i per posar a punt nous serveis. El turisme, a més, afavorí la creació d'espais urbans significatius i identificadors. Per a assumir el turisme que venia, també calia dotar la ciutat d'equipaments hotelers adequats a les exigències de confort, higiene i singularitat arquitectònica existents en altres ciutats europees. El punt de partida d'aquesta comunicació és l'Exposició Universal de 1888, quan s'aixecà l'Hotel Internacional, que només es justificava a partir de l'efemèride en qüestió i d'aquí el seu caràcter efímer. Per contra, al final del recorregut, ens trobem amb l'Exposició Internacional de 1929, amb uns hotels que van esdevenir alguna cosa més que simples equipaments de serveis per passar a formar part de les mateixes icones turístiques de la ciutat, fins al punt que la imatge d'un gran hotel es mostrava com a referent de modernitat i de progrés a la ciutat: el cas més emblemàtic fou el Gran Hotel Colón. Aquest treball ens permet constatar, d'una banda, l'evolució de l'arquitectura hotelera en els aspectes tipològics i de serveis, i de l'altra, seguir el procés de revaluació del turisme, com es va anar prenent consciència que la seva presència significava un estímul per a la modernització i un reconeixement de la ciutat en l'entorn europeu.

Resumen

La comunicación que proponemos estudia los diversos equipamientos hoteleros que se pusieron en marcha en el periodo comprendido entre las dos exposiciones universales/internacionales (1888 y 1929). A principios del siglo XX, el turismo jugó un papel fundamental como motor de modernización de la ciudad de Barcelona, fue uno de los mecanismos para hacer de la ciudad una metrópoli y un argumento –entre otros– para revalorizar el patrimonio arquitectónico de la ciudad, para emprender algunas transformaciones urbanas y para poner a punto nuevos servicios. El turismo, además, favoreció la creación de espacios urbanos significativos e identificadores. Para asumir el turismo que venía, también había que dotar la ciudad de equipamientos hoteleros adecuados a las exigencias de confort, higiene y singularidad arquitectónica existentes en otras ciudades europeas. El punto de partida de esta comunicación es la

* Universitat Politècnica de Catalunya.

Exposición Universal de 1888, cuando se levantó el Hotel Internacional, que sólo se justificaba a partir de la efemérides en cuestión y de aquí su carácter efímero. Por contra, al final del recorrido, nos encontramos con la Exposición Internacional de 1929, con unos hoteles que se convirtieron en algo más que simples equipamientos de servicios para pasar a formar parte de los mismos iconos turísticos de la ciudad, hasta el punto que la imagen de un gran hotel se mostraba como referente de modernidad y de progreso en la ciudad: el caso más emblemático fue el Gran Hotel Colón. Este trabajo nos permite constatar, por una parte, la evolución de la arquitectura hotelera en los aspectos tipológicos y de servicios, y por la otra, seguir el proceso de valoración del turismo, cómo se fue tomando conciencia que su presencia significaba un estímulo para la modernización y un reconocimiento de la ciudad en el entorno europeo.

A inicis del segle xx, el turisme va jugar un paper fonamental com a motor de modernització de la ciutat de Barcelona, va ser un dels mecanismes per fer de la ciutat una metròpoli i fou un argument –entre d’altres– per a revalorar el patrimoni arquitectònic de la ciutat, per endegar algunes transformacions urbanes i per posar a punt nous serveis. El turisme, a més, afavorí la creació d’espais urbans significatius i identificadors. Per a assumir el turisme que venia, també calia dotar la ciutat d’equipaments hotelers adequats a les exigències de confort, higiene i singularitat arquitectònica existents en altres ciutats europees.

El punt de partida d’aquesta comunicació és l’Exposició Universal de 1888, quan s’aixecà l’Hotel Internacional, que només es justificava a partir de l’efemèride en qüestió i d’aquí el seu caràcter efímer. Per contra, al final del recorregut, ens trobem amb l’Exposició Internacional de 1929, amb uns hotels que van esdevenir alguna cosa més que simples equipaments de serveis, per passar a formar part de les mateixes icones turístiques de la ciutat, fins al punt que la imatge d’un gran hotel es mostrava com a referent de modernitat i de progrés a la ciutat: el cas més emblemàtic fou el Gran Hotel Colón.

Aquest treball ens permet constatar, d’una banda, el paper que jugaren els hotels en el context de modernització de la ciutat, i de l’altra, analitzar l’evolució de l’arquitectura hotelera pel que fa a equipaments i serveis.

El turisme, motor de modernitat

Durant el període en què centrem la nostra anàlisi és quan a Barcelona es començà a prendre consciència de la importància d’atreure viatgers, de ser un lloc de referència turística a Europa per tal d’endegar la modernització de la ciutat. Hi hagué una clara voluntat, sobretot en els àmbits econòmics, de fer de la ciutat una metròpoli a l’alçada de les grans ciutats europees.

El turisme fou un factor clau en la transformació de les ciutats europees. Un turisme que estava vinculat, entre d’altres, a un fet que considerem central al llarg del segle XIX: la celebració de les exposicions universals. Les exposicions universals celebrades en les diferents ciutats europees i nord-americanes incidiren activament en la seva transformació. L’exposició era per ella mateixa una gran efemèride que

comportava repercussions de molt diversa índole, i d'entre totes, la que ara ens interessa destacar és la que estimulava el viatge, el desplaçament de les classes benestants per tal de conèixer les novetats que comportava l'esdeveniment. En aquest sentit, ciutats com Londres, París i Xicago, com a receptores de les grans exposicions, però també altres com Frankfurt, Amsterdam i Niça, on se n'hi celebraven de més modestes, utilitzaren les grans exposicions per atreure milers de visitants, beneficiant-se d'aquesta situació per a mostrar, per una banda, el potencial industrial i comercial del país, però també, per l'altra, la seva pròpia força com a ciutat, com a escenari urbà atractiu per ell mateix. La ciutat ofería atributs metropolitans, luxosos escenaris de consum i atraccions de lleure.

Des de Barcelona, a finals del segle XIX i començaments del XX s'endegaren diverses iniciatives que, tal i com hem esmentat que passava en altres ciutats, buscaven, precisament, convertir la ciutat en un pol d'atracció de viatgers. Les exposicions de 1888 i 1929, que emmarquen el nostre àmbit d'estudi, es plantejaven també com a element de crida, de promoció i de difusió de la ciutat. Era una clara aposta, en primer lloc, per ser un referent a la Mediterrània, i després, per aspirar a jugar un paper decisiu com a ciutat en el conjunt d'Europa.

El primer gran esdeveniment que va atreure viatgers d'arreu del món fou l'Exposició Universal de 1888. Les repercussions i els canvis que va comportar aquest fet s'han estudiat a fons en els treballs monogràfics que s'han publicat d'ençà del centenari.¹ El que ens interessa destacar aquí és la preocupació que hi havia en l'entorn de l'organització per fer de la ciutat un lloc atractiu per al visitant, i l'interès per mostrar la ciutat com a una metròpoli moderna a l'alçada de les altres ciutats a Europa. Aquesta idea la podem copsar a través de la *Guía itineraria y descriptiva de Barcelona, de sus alrededores y de la Exposición Universal*,² una de les primeres guies dissenyades per al visitant (documentació que més endavant emprarem per a conèixer les instal·lacions hoteleres). En aquest sentit, és molt significatiu com es presentava la ciutat i quins eren els seus referents:

Barcelona moderna reúne todas las condiciones, todos los atractivos de los grandes pueblos modernos de Europa y América. Es la Marsella francesa, el Liverpool inglés, el Hamburgo alemán y el New York norteamericano.

L'èxit de l'Exposició del 1888 esperonà els diferents sectors implicats a organitzar-ne una de nova com a estímul per a la modernització. L'any 1913 es plantejà la celebració de l'Exposició Internacional de la Indústria Elèctrica i General Espanyola. La data prevista per a la seva celebració era el 1917. Amb aquest objectiu, es va decidir, el 1915, que l'emplaçament fos la muntanya de Montjuïc. La Primera Guerra Mundial obligà a posposar de manera indefinida el projecte, però es mantingué la voluntat de portar-la endavant. A partir d'aquell moment, la celebració d'una gran exposició fou una fita que seguí vigent i esperonà diverses iniciatives durant dues dècades, fins a la celebració, el 1929, de l'Exposició Internacional de Barcelona. Al llarg de tot el dilatat procés de gestació de l'Exposició, hi estigué molt present la vinculació d'aquesta amb l'arribada de molts visitants i la modernit-

1. AAVV, *Arquitectura i ciutat a l'Exposició Universal de Barcelona, 1888*, Barcelona, Edicions UPC, 1988.
2. Juan ARTIGAS, *Guía itineraria y descriptiva de Barcelona, de sus alrededores y de la Exposición Universal*, Barcelona, Librería y Tipografía Católica, 1888.

zació de la ciutat. El sectors entorn al turisme esperonaren aquest fet i es prepararen per donar una resposta adient, com ho demostra la celebració, l'any 1919, del primer congrés del turisme.

D'altra banda, durant aquest període, al marge de les iniciatives de grans exposicions, es donà un altre fet molt significatiu en la consolidació del turisme a Barcelona: la creació, l'any 1908, de la *Sociedad de Atracción de Forasteros (Syndicat d'Initiative)*.³ Es tractava d'una iniciativa privada en la que hi participaren nombroses persones vinculades a la Lliga Regionalista de Catalunya. El seu primer president fou Domingo Sanllehy, que ja havia dut a terme un any abans, en qualitat d'alcalde de Barcelona, una iniciativa similar en l'àmbit municipal. Havia creat, vinculada a governació, la subcomissió anomenada Turismo y Atracción de Forasteros. Les dificultats burocràtiques i administratives feren necessari crear una entitat independent fora de l'administració.

Aquest organisme es va encarregar de la difusió turística de Barcelona i els seus voltants a través d'una intensa propaganda. La seva faceta més destacable és la publicació de guies, àlbums, butlletins turístics de difusió internacional, etcètera. Algunes de les publicacions més rellevants foren: *Barcelona* (butlletí); *Touring Review*; *Barcelona Artística e Industrial*, publicada el 1907; *Select Guide of Barcelona*, la primera publicada el 1910; a més, es van editar un seguit de guies com: *Guía del turista en Barcelona*; *Guía de Hoteles, Pensiones y Fondas*, *Guía de Restaurantes, Pensiones y Fondas*,⁴ i a més va patrocinar, l'any 1912, la pel·lícula *Barcelona: perla del Mediterráneo*, distribuïda només a l'estranger.

De les publicacions de la *Sociedad de Atracción de Forasteros*, la que va tenir més ressò internacional fou la revista *Barcelona Atracción*. El primer número va aparèixer el 1910 i es va publicar fins a començaments de la guerra civil, moment en què es va deixar de publicar, fins que va reaparèixer de bell nou a partir de 1941, amb unes altres condicions.

L'interès pel turisme que mostraven totes aquestes iniciatives evidenciaven la necessitat de posar a punt equipaments hotelers que poguessin acollir els viatgers; entenent els viatges en el sentit de lleure i, per tant, entenent que havien de ser uns equipaments confortables i moderns. En aquest sentit, és molt significatiu el que deia Roger Adolphe Lacan en el seu article publicat l'any 1928 a la revista *Barcelona Atracción*: «Pas de turisme sans hôtels».⁵

Arquitectura per al turisme: hotels

Per poder resseguir de manera exhaustiva la creació, evolució i transformació dels diferents hotels, ens hem basat en les guies publicades durant el període d'estudi. Aquesta documentació ens ha permès establir una seqüència en la construcció dels hotels, que anirem apuntant i resseguint a partir de la identificació i localització de

3. Vegeu la comunicació presentada a aquest mateix congrés: «La Societat d'Atracció de Forasters de Barcelona com a estructura de poder» d'Albert Blasco i Peris.
4. Totes aquestes guies s'anuncien amb imatges a la revista *Barcelona Atracción* publicada el desembre de 1913. Són una mostra de l'intensa tasca de propaganda que dugué a terme la *Sociedad Barcelona Atracción*.
5. M. Roger Adolphe-Lacan és un advocat col·laborador amb la revista *Barcelona Atracción*. L'abril de 1928 va publicar l'article: «Le tourisme en Espagne». En aquest article aportà la seva visió del sector turístic a Espanya.

cada un dels que s'edificaren a Barcelona entre 1888 i 1929. Podem parlar de cinc moments significatius: 1888, 1902, 1914, 1919 i 1929. De cada un d'aquests períodes hem identificat, en un plànol de l'època, els hotels existents i on s'ubicaven, de manera que podrem copsar l'evolució d'aquest equipament dins de la ciutat. El nostre estudi es ceneix només als establiments considerats aleshores de categoria. En alguns casos és difícil de precisar el nivell de cada un dels hotels, ja que no existia en aquell moment un referent objectiu, com són actualment les estrelles. La qualitat dels establiments venia definida per les mateixes guies i, a vegades, el criteri era força difús.

1888

A la *Guía itineraria y descriptiva de Barcelona, de sus alrededores y de la Exposición Universal* es feia una relació dels equipaments hotelers que s'oferien a la ciutat. A la guia no es parla d'hotels (tot i que alguns dels equipaments ja s'identifiquen com a tals) sinó que els hostalatsges s'ordenen com a *fondas de primer orden* i *fondas de segundo orden*, a més de cases de hostes y de posades (*Figura 1*).

Ens centrem en les esmentades fondes de primer ordre, ja que eren les que s'ajustaven, en diversa mesura, als equipaments hotelers d'altres ciutats europees. El nombre de fondes de primer ordre en aquell moment era molt reduït i quasi totes estaven situades en l'àrea més cèntrica de la Rambla. Les deganes eren l'*Oriente* i la *Cuatro Naciones*, situades en la part de la Rambla que aleshores es deia Rambla del Centre, als números 20 i 35 respectivament. Prop d'elles hi havia la *Central i Falcón*, situada a la plaça del Teatre 5 i 7. Al carrer de Sant Pau es situaven dos equipaments més, *Espanya* i *Peninsular*. Fora d'aquesta àrea només hi havia el *Gran Hotel Internacional* (la paraula hotel ja apareixia en la seva nominació), ubicat al passeig de Colom.

És interessant destacar, respecte a la localització dels hotels, la centralitat i la força que tenia encara la Rambla l'any 1888. L'obertura cap a l'Eixample no havia fet canviar la valoració de la centralitat de la ciutat. La plaça de Catalunya era encara un espai molt residual i limitava l'expansió natural i continuada cap el Pla. Un fet que ho demostra era la tardança en la urbanització de la mateixa plaça. L'any 1886, Pere Falqués i Urpí havia guanyat el concurs per a la urbanització de la plaça de Catalunya, però el seu projecte no es dugué a terme i només, de cara a l'Exposició, l'any 1888, s'hi va fer una urbanització provisional preparant-la com a espai central i d'enllaç.⁶ És significatiu el comentari que se'n feia a la guia de l'Exposició: «La Plaza de Catalunya, convertida hoy en plaza, es punto de unión entre la Barcelona antigua y la moderna».

Contràriament, la ubicació de l'Exposició al Parc de la Ciutadella, la urbanització del passeig de Colom i el monument a Colom mateix reforçaren la centralitat

6. Es varen enderrocar casetes i petites construccions, es van arrabassar els arbres existents per a sembrar arbres marcant un camí de connexió entre la Rambla i el Passeig de Gràcia, així com també es va sembrar una filera d'acàcies seguint el carrer de Fontanella des del de Pelai fins al Portal de l'Àngel. També es va construir una font davant del Circo Ecuestre Barcelonés.

de la façana marítima, d'aquí la ubicació del Gran Hotel Internacional i la seva connexió cap a la Rambla.

El Gran Hotel Internacional fou l'únic que es construï expressament per a l'Exposició, sota la direcció de l'arquitecte Lluís Domènech i Montaner. L'edifici fou dissenyat com un equipament efímer, només per a ser usat durant l'Exposició; va ser enderrocat posteriorment. La seva construcció, en un període molt curt de temps,⁷ va suposar un repte molt rellevant en el seu moment. Així ho expressà Francesc Rogent en el seu llibre *Arquitectura Moderna*:

En cincuenta días se construyó un hotel capaz para 500 personas, esfuerzo colosal que evidencia la facilidad y abundancia de nuestros elementos constructivos.⁸

El resultat fou un edifici compostat per un gran cos longitudinal de cinc plantes, de 150 metres de llarg i 35 metres de fons, interromput en el centre per un cos sobresortint, amb una alçada més, que jerarquitzava l'accés principal. En els extrems, dues ales ressaltades delimitaven i emmarcaven tot el conjunt. A l'exterior, una terrassa longitudinal encerclava tot l'edifici.

La novetat de l'hotel i el repte que suposava la seva construcció, féu que en les guies del moment es descrivissin les característiques i els serveis que oferia. Apuntem alguns d'aquests aspectes, ja que ens permeten de conèixer les característiques d'un hotel de categoria en aquells moments a Barcelona.

La disposició interior era marcadament longitudinal. L'accés principal donava a un gran vestíbul central cobert amb claraboies, al qual s'hi podia accedir a peu i en cotxe. A l'entorn del vestíbul hi havia una perruqueria, un estanc, un dispensari de paraigües, una camiseria, etcètera. A més, també disposava de telèfon, llibreria i un despatx de venda de localitats. Per pujar i baixar els equipatges, l'hotel disposava d'ascensors. Als extrems de l'edifici hi havia un restaurant, a la banda de Drassanes, i un cafè a l'extrem oposat, un i altre eren accessibles des del carrer. Pel que feia a les habitacions, és molt interessant el que se'ns descriu. En primer lloc, hem de dir que hi havia unes habitacions a la mateixa planta baixa, destinada a les famílies. Cada una disposava de sala, dormitori, un gabinet tocador, un "cuarto" (es solia dir així a les habitacions sense ventilació a l'exterior) per als baüls o per als criats, i un excusat. En els pisos superiors trobem dos tipus d'habitacions. Per una banda, les que tenien un o dos llits i que es comunicaven de cinc en cinc i compartien serveis. I, en segon lloc, les dites especials. Eren les que donaven al pati central i les que estaven a les ales dels extrems. Aquestes disposaven d'avantcambra, salonet, saló, tres dormitoris, excusat, bany (és a les úniques que n'hi havia com a espai diferenciats) i allotjament per als criats.⁹

7. «El día 8 de diciembre último empezó la base de hormigón sobre que descansan los cimientos y el edificio; el 26 se comenzó a levantar las paredes, y el día 12 de febrero, se construía la cubierta, habiendo estado ocupados en la obra por término medio 1.000 personas» (ARTIGAS, *Guía...*, pàg. 262).

8. FRANCESC ROGENT I PEDROSA, *Arquitectura moderna de Barcelona*, Barcelona, Parera y Cia, 1897.

9. AAVV, *Arquitectura i ciutat...*

1902

El criteri que hem seguit per establir l'any 1902 com un any de referència en el procés de construcció d'hotels a Barcelona es deu a dues raons principals. Per una banda, el fet que el 1902 es construí el primer *Hotel Colón*, un hotel que és clau en l'evolució de l'arquitectura hotelera a Barcelona. Per l'altra, la primera urbanització de la plaça de Catalunya, un fet important, ja que, a partir d'aquell moment, la ciutat disposava, malgrat les variacions del projecte en els anys successius, d'un espai emblemàtic que permetia la connexió entre el casc antic i l'Eixample.

Per documentar-nos dels equipaments hotelers existents en aquell moment, ens basem en la *Guía Diamante Barcelona*, publicada el 1896 (i actualitzada el 1904). La guia ens permet obtenir una relació exhaustiva i actualitzada dels hotels existents l'any 1896 i després el 1904. A partir d'aquell moment ja era freqüent la denominació d'hotel enloc de fonda de primer ordre. Hem constatat que es mantenien bona part dels equipaments hotelers que ja hi eren el 1888. La part central de la Rambla seguia sent el nucli aglutinador de bona part de l'oferta hotelera. Hi localitzem l'*Hotel Cuatro Naciones*, l'*Hotel Oriente*, l'*Hotel Falcón*.¹⁰ Al carrer de Sant Pau seguim trobant el *Peninsular* y l'*España*. Només apareixen dos hotels nous en aquesta zona, l'*Hotel Condal*, al carrer de la Boqueria, i la *Maison Martí*, a la Rambla del Centre (figura 2).

En canvi, allà on podem apreciar variacions importants en l'emplaçament d'equipaments hotelers entre 1888 i 1902 és a l'entorn de la plaça Catalunya i de la zona de l'Eixample més propera a la ciutat antiga.

L'any 1893 s'instal·là a la plaça Catalunya el *Gran Hotel Continental*. Aquest hotel s'aixecà on era abans la Casa Serra, a la cantonada amb la Rambla de Canaletes. El propietari era Francesc Soler.¹¹ Aquest mateix propietari havia obtingut la concessió, l'any 1894, per aixecar un nou hotel també a la mateix plaça, un hotel que estava previst al projecte de la plaça que havia fet Pere Falqués l'any 1886. La proposta de Falqués contemplava la construcció d'un gran hotel al costat nord-oest de la plaça, on hi havia les cases Estruch i Gibert. Com hem dit, el 1894, l'Ajuntament, després de molts problemes administratius, atorgà la concessió del nou hotel a la *Sociedad Hotel Continental*. Aquesta empresa no l'arribà a construir mai. Desconeixem les raons que portaren a desestimar la construcció del nou hotel per part de l'empresa concessionària; probablement una de les causes era el fet que l'empresa ja tenia un altre hotel a la plaça.¹²

L'any 1896 es construí l'*Hotel Ambos Mundos*, obra de l'arquitecte Rafel Puig i Puig. L'hotel ocupava tota l'illa conformada pels carrers de Girona, Bailèn, Ronda de Sant Pere i Ali Bei. És l'únic hotel que apareix al llibre de Francesc Rogent,¹³ i s'hi refereix en aquests termes: «El tipo arquitectónico, sin inspirarse en un purismo escolástico, es airoso y superior a lo que debe esperarse de una construcción exclusivamente utilitaria». És sorprenent la valoració que en féu Rogent, ja que ens

10. A la guia de 1888 apareixia com Hotel Central y Falcón, situats a la plaça del Teatre 5 i 7; a partir d'aleshores ja només apareigué el nom de Falcón.

11. Francesc Soler havia regentat entre 1880 i 1892 l'Hotel Parque de la Montaña a la Bonanova, llavors al municipi de Sarrià (Francesc CARRERAS I CANDI, «La plaça de Catalunya a Barcelona VI», *Catalunya Gráfica*, 16 (juny, 1922).

12. CARRERAS, «La plaça...».

13. PEDROSA, *Arquitectura moderna...*

mostra una visió dels hotels només des de la seva funcionalitat. Pocs anys després, aquesta visió canvià notablement, i els hotels de gran categoria serien uns elements de singularització i valoració d'un indret urbà. És significatiu l'emplaçament d'aquest hotel en una de les zones residencials de l'Eixample aleshores més valorades.

L'any 1897 s'aixecà un nou hotel a la plaça de Catalunya, l'*Hotel Inglaterra*. Emplaçat a la cantonada del carrer de Fontanella amb el portal de l'Àngel (lloc on l'any 1917 s'ubicaria l'Hotel Bristol i anys més tard l'edifici de Telefònica).

Per últim, l'hotel que volem destacar d'aquest període és el *Gran Hotel Colón*. Es construí l'any 1902, en el costat nord-oest de la plaça, al lloc on abans hi havia el *Gran Cafè Colon*, aixecat el 1897 sota la direcció de l'arquitecte Francesc Rogent i Pedrosa. La transformació del cafè en hotel coincidí amb la primera urbanització de la plaça de Catalunya, i l'hotel fou cabdal per a la consolidació de la façana nord de la plaça. L'arquitecte Andreu Audet i Puig va ser l'encarregat de dur-lo a terme. La proposta d'Audet aprofitava alguns dels trets diferenciadors del cafè preexistent, com era la planta baixa, i sobre aquesta disposava harmoniosament les plantes superiors.

L'*Hotel Colón* era el més emblemàtic de tots els de la seva època, no només pel seu emplaçament, majestuositat i rellevància en el context urbà de la ciutat, sinó perquè es concebí com un veritable hotel modern. Els serveis i equipaments que s'hi oferien eren pràcticament els mateixos per a tot l'hotel. Una dada destacable és que cada una de les 57 habitacions tenia un bany d'ús exclusiu. Si ho comparem amb un altre hotel de similar categoria i del qual tenim aquestes dades, el *Gran Hotel* (abans *Cuatro Naciones*),¹⁴ podem comprovar que en aquest les instal·lacions higièniques eren compartides. Un altre element molt destacable de l'hotel i que va tenir molt ressò a Barcelona era la categoria dels acabats i del parament de les habitacions. El mateix Pere Falqués va escriure un article a la Revista *Arquitectura y Construcción* on elogiava obertament les capacitats de l'arquitecte i el gran nivell del resultat obtingut malgrat que era una obra difícil, ja que partia d'un edifici existent.¹⁵

1914

El començament de la Gran Guerra, l'any 1914, marcà amb més o menys intensitat la vida i els esdeveniments europeus; per aquesta raó pensem que és important conèixer quina era la situació hotelera a Barcelona just abans de la Guerra Mundial. Malgrat que Espanya en quedà al marge, totes les ciutats espanyoles, i especialment Barcelona per la seva proximitat a la frontera, es veieren fortament alterades, ja sigui per l'arribada de gent d'arreu per mor del conflicte bèl·lic o bé perquè es paralitzaren projectes i propostes que implicaven la participació internacional. Ens referim a la proposta de l'Exposició Internacional de la Indústria Elèctrica i General Espanyola que es plantejà per primera vegada el 1913 i s'havia de celebrar el 1917.

14. La publicitat de l'hotel garantia una magnífica situació, ascensor i llum elèctrica. A més, oferia 125 habitacions, salons, restaurants, noves instal·lacions higièniques (malgrat el luxe pretès eren comunes) i tot el confort modern.

15. *Arquitectura y Construcción*, 128 (març, 1902).

A més, en clau nacional i local, durant el període que va de 1902 a 1914 es produïren altres fets molt significatius en l'evolució dels equipaments hotelers. L'any 1909 s'aprovà una Reial Ordre que establia les normes per les que s'havien de regir els allotjaments turístics a Espanya. Determinava mesures sobre preus o creava el llibre oficial de reclamacions amb l'objecte de protegir el client de cobraments indeguts. Aquesta ordre comportà la publicació de la primera guia oficial d'allotjaments (*figura 3*).¹⁶

En l'àmbit barceloní hem d'afegir que, tal i com hem comentat prèviament, a partir de 1910 la *Sociedad de Atracción de Forasteros* publicà les seves pròpies guies d'hotels, pensions i fondes. I l'any 1914, la revista *Barcelona Atracción* publicà per primera vegada el llistat d'hotels, fondes i pensions amb els respectius preus.

Per últim, un altre fet que hem de tenir en compte com a raó de tall entre aquest període i el posterior és l'epidèmia de tifus que es declarà a finals de 1914. Aquest fet motivà la necessitat de prendre mesures, i els resultats d'elles les podem valorar en el proper període.

Pel que fa la construcció de nous hotels i la seva localització veiem, per una banda, que no hi havia cap canvi substancial respecte al moment anterior. Es consolidava la plaça de Catalunya com a indret propi per als hotels, amb l'*Hotel Colón* com el més emblemàtic, però no se'n construïren de nous. Els dos hotels que hi havia al costat de mar, l'*Hotel Continental* i l'*Hotel Inglaterra*, ambdós passaren a formar part de la cadena d'hotels Bristol, i així, el segon canvià de nom i s'anomenà a partir d'aleshores *Hotel Bristol*. El centre de la Rambla i els seus voltants seguïen sent l'indret amb més activitat hotelera de Barcelona.

Per altra banda, el que és significatiu és que l'augment de l'activitat turística havia comportat la creació de més hotels i que aquests havien aparegut, de manera generalitzada, a prop de la Rambla més cèntrica. Ens referim a l'*Hotel Nuevo Universal* i a l'*Hotel Madrid*, al carrer de la Boqueria; a l'*Hotel Internacional* a la Rambla del Centre; a l'*Hotel París* al carrer del Cardenal Casañas; a l'*Hotel Suízo* al portal de l'Àngel; a l'*Hotel Massagué* al carrer de Santa Ana; al *Royal Hotel Mueblé* al carrer del Carme; i, finalment, a l'*Hotel Imperial* al carrer de Sant Pau.

Cap d'aquests hotels tenia la categoria de l'*Hotel Colón*, la qual cosa ens indica que l'arribada de viatgers ara agafava un ventall social molt més ampli. També hi havia un altre element d'anàlisi respecte a la localització d'aquests hotels: ens indica que la consolidació de l'Eixample, al marge de la plaça Catalunya, com a lloc de grans equipaments, era encara incipient, no hi havia un trasllat decidit.

1919

L'any 1919 suposà un moment culminant en el camí cap a la modernització dels serveis vinculats al turisme. Per una banda, s'havia acabat la Guerra Mundial i es reactivà el turisme. El fet que Espanya no hagués participat en el conflicte bèl·lic facilità

16. Juan Carlos GONZÁLES MORALES, *Turismo en España (1905-1931)*, tesi doctoral, Universidad Carlos III, Departamento de Humanidades, Madrid, 2003, fa referència també a la Instrucció de gener de 1904 i a la R.O. de 12 d'octubre de 1910 sobre condicions higièniques de *casas de dormir*.

la recuperació més ràpida del sector turístic. Per l'altra, en el cas de Barcelona, es reprengué la proposta d'organització de l'Exposició Internacional de la Indústria Elèctrica i General Espanyola com un gran esdeveniment de dinamització del país i de la ciutat, que, com s'ha comentat anteriorment, s'havia previst inicialment per al 1917 i la Gran Guerra havia obligat a posposar.

Dins d'aquest context d'augment del turisme i de la perspectiva d'organització d'una efemèride hem de situar la celebració, el mateix any 1919, del primer Congrés de Turisme de Barcelona, promogut per la *Sociedad de Atracción de Forasteros*. Aquest és un fet rellevant, ja que era el primer esforç conjunt per a promoure el turisme a Catalunya i organitzar els seus serveis. El Congrés tenia un fort rerefons polític, ja que hi havia la clara consciència que el turisme era una eina fonamental per a la modernització del país. Es va celebrar durant el mes de maig de 1919 i va acollir a representants de la Mancomunitat, de la Diputació de Barcelona, del Centre Excursionista de Catalunya, de l'Associació d'Hotelers, de l'Acadèmia d'Higiene de Catalunya, de la Cambra de Comerç, etcètera.¹⁷ El principal objectiu del Congrés era situar Catalunya entre els indrets més atractius per als viatgers, amb una adequada oferta de serveis públics per al turisme, des de la disposició d'unes xarxes viàries i ferroviàries eficients i modernes fins a la posada a punt d'allotjaments, hotels, balnearis, etcètera. Són significatives, en aquest sentit, les paraules dites en el discurs inaugural del que era aleshores president de la Mancomunitat, Josep Puig i Cadafalch, vinculant la Mancomunitat amb la construcció i conservació de carreteres «a fi de donar accés còmode i fàcil als llocs de Catalunya dignes de visitar».¹⁸

Pel que fa a l'equipament hotelier de la ciutat de Barcelona, l'anàlisi dels hotels existents l'any 1919 ens permet observar canvis significatius. El canvi més assenyalat és la modificació de tendència respecte a la ubicació dels hotels que s'havia tingut fins aleshores. L'any 1919 a Barcelona hi havia tres hotels de gran categoria i tots tres eren a l'Eixample. Ens referim al *Majestic Hotel de Inglaterra*, a l'*Hotel Colón* i a l'*Hotel Ritz* (figura 4).

A partir d'aquest moment, l'Eixample esdevingué l'àmbit urbà de prestigi i adient a les perspectives de modernitat i de gran ciutat que es tenia en aquell moment, i el centre de la Rambla, per bé que seguia sent un indret amb molts equipaments hotelers, ja no acolliria els equipaments de gran categoria, que s'associaven, a partir d'ara, amb les grans avingudes i les perspectives monumentals que sí oferia l'Eixample.

Dels tres hotels que hem esmentat, dos se situaven en cantonada, com una manera de reforçar el seu valor dins la ciutat. S'invertí la relació hotels/ciutat vigent fins aleshores. La importància i les novetats que introduïren aquests tres hotels fan que ens hi referim particularment.

El *Majestic Hotel de Inglaterra* s'obrí al passeig de Gràcia, entre els carrers de València i Mallorca. Anys més tard, s'amplià fins el xamfrà de València. L'origen d'aquest hotel era l'*Hotel Inglaterra* de la plaça de Catalunya, que es tancà el 1917 per a obrir, un any després, al nou indret i amb la nova denominació. Constava de planta baixa i sis pisos. Estava dotat d'ascensor, saló de banquets per a 200 perso-

17. *Barcelona Atracción*, juny 1919.

18. «El renacimiento de la industria hotelera en Barcelona», *Barcelona Atracción*, juny 1918.

nes al que es podia accedir des dels Camps Elisis, menjador per als hostes, escriptori, telèfon, *fumoir*, perruqueria i altres serveis. En cada un dels pisos hi havia un ampli saló per a reunions familiars, obert al passeig de Gràcia. Cada una de les habitacions disposava de servei d'aigua calenta i freda, lavabo, sala de bany, telèfon per a comunicar amb el servei i radiadors de calefacció central.¹⁹

Entre 1916 i 1918, l'*Hotel Colón* es va transformar íntegrament. L'any 1916, el que n'era aleshores el propietari, Ramon Pou i Riu, va encarregar a l'arquitecte Enric Sagnier (1858-1931) l'ampliació i reforma de l'hotel. El projecte proposà aixecar sobre l'edifici existent quatre plantes i una mansarda. Modificà l'aspecte modernista de l'hotel, ja passat de moda, per assolir un aire classicista reforçat per una gran cúpula en la cantonada entre la plaça de Catalunya i el passeig de Gràcia. La reforma es va realitzar en dues fases, per tal de mantenir l'activitat de l'hotel: la primera l'any 1916, i afecta només la meitat de l'edifici, i la segona, l'any 1917, que va permetre de concloure l'obra. La capacitat de l'hotel va créixer de seixanta habitacions a dues-centes, totes amb bany incorporat. L'edifici acabat va adquirir una monumentalitat sense precedents a la plaça de Catalunya, contribuint a reforçar-ne la valoració.

L'any 1919 s'inaugurà l'*Hotel Ritz* al xamfrà de la Gran Via amb el carrer de Roger de Llúria. Les expectatives d'una exposició internacional van esperonar un grup de personalitats catalanes per obrir un hotel de primera línia internacional, com era la cadena Ritz. Segons A. Miguelsanz en el seu llibre *El Ritz de Barcelona*, el seu principal impulsor fou Francesc Cambó, assidu de l'*Hotel Ritz* de Madrid.²⁰ Els socis fundadors de la societat de l'*Hotel* el 1917 foren el mateix Cambó i Gonçal Arnús.²¹ L'arquitecte de l'hotel fou Eduard Ferrés i Puig. L'hotel va ser construït basat en la filosofia de gran luxe pròpia de la cadena.

A part dels tres grans hotels, si seguim referint-nos a canvis significatius en els equipaments hotelers, hem d'esmentar les conseqüències que va comportar l'epidèmia de tifus de l'any 1914. A partir d'aquell moment es començà a desenvolupar un dels temes importants de la modernitat, la higiene, tant de la ciutat com de les residències. Això es veié reflectit en l'àmbit hotelier, més enllà dels hotels de gran categoria. Per al conjunt dels allotjaments turístics es començaren a considerar una sèrie de factors importants d'higiene, com eren l'orientació de les habitacions, disposar d'àmplies obertures a l'exterior per a l'asolellament o la ventilació, la incorporació de cambres de bany als dormitoris... A partir d'ara, aquests equipaments ja no s'entenen com a requisits de luxe, sinó com una necessitat que s'havia de cobrir a tots els nivells. En aquest sentit, hem de valorar el comentari que es feia des de la revista *Barcelona Atracció*:

En algunos de nuestros hoteles se han realizado obras considerables para su ampliación o mejor acondicionamiento del local, en cuyo caso se hallan el Gran Hotel de las Cuatro Naciones, el Oriente, el Falcón, el Continental, el

19. «El renacimiento...».

20. Angel Miguel SANZ ARNALOT, *El Ritz de Barcelona*, Barcelona, Lunweg, 1994.

21. Jordi MONTANER I MONTEJANO, «La memoria dels temps. Els orígens dels hotels de luxe a Barcelona», *Estudis de turisme a Catalunya*, 10 (2002), pàg. 32-39. El primer consell d'administració el formaren Gonçal Arnús com a president, Eusebi Güell López com a secretari; Joan Antoni Güell López, Lluís Bosch i Labrés i Francesc Cambó i Batlle com a vocals.

Palace Hotel, el Peninsular, el Regina Hotel [apareix al llistat de *Barcelona Atracció* de 1918], el Ranzini [el 1918 apareix com a fonda].²²

1929

Com hem dit al començament de la comunicació, la data que tanca el nostre període d'estudi és el 1929, moment en què finalment es dugué a terme l'Exposició Internacional. Una Exposició que es va veure alterada en el seu plantejament pel cop d'estat de Primo de Rivera de 1923. La proposta sorgida des de la Mancomunitat com a Exposició Internacional de la Indústria Elèctrica i General Espanyola per a mostrar al món la potencialitat industrial i innovadora d'aquest sector a Catalunya, es transformà en una oportunitat de promocionar la idea d'Espanya que en aquell moment tenia la dictadura. L'any 1925 es va decidir que l'exposició es denominaria Exposición Internacional de Barcelona. El canvi d'objectiu va fer reorganitzar-ne els continguts. A partir d'ara serien: exhibicions industrials, patrimoni cultural i artístic i esports. Es celebraria igualment a Montjuïc, aprofitant les obres que ja s'havien iniciat el 1923.

Aquest període també ve marcat per un altre fet rellevant, la implantació a Barcelona, l'any 1928, de les línees aèries per a viatgers. La companyia Iberia establí per primera vegada el tràfic aeri entre les ciutats de Madrid i Barcelona. És evident que aleshores aquest fet era molt minoritari, però és clau de cara a la mobilitat i els desplaçaments futurs.

Per a documentar els equipaments hotelers existents en aquell moment ens valem del llistat publicat per la revista *Barcelona Atracció* el 1931. Val a dir que la data és posterior a l'any de referència que nosaltres hem donat, però hem de tenir en compte que havent-t'hi un fet tan significatiu com l'Exposició, aquest havia marcat les possibles modificacions en les obertures i transformacions dels hotels; per tant, aquesta llista ens és vàlida per a 1929. Aquesta informació no recull els quatre hotels previstos a la zona de la plaça d'Espanya vinculats a l'Exposició: es tractava del *Gran Hotel* (de primer ordre), *Hotel Económico*, *Hotel Familiar* i *Hotel de Señoritas* (tots tres de segon ordre).²³ Cap d'aquests hotels continuà la seva activitat després de l'Exposició, raó per la qual s'obvien des dels organismes turístics (*figura 5*).

De l'anàlisi d'aquest moment, una primera qüestió que volem ressaltar és que es van donar pocs canvis significatius en l'equipament hotelier respecte al moment anterior. La celebració de l'Exposició havia dut a la creació de més places hoteleres en el centre, però no va canviar substancialment la seva ubicació. Com hem dit, es van crear places hoteleres vinculades a l'Exposició i a la plaça d'Espanya, però, com ja havia passat el 1888, eren efímeres (en aquest cas els edificis es transformaren en escoles)²⁴ i no consolidaren la zona com una àrea de nova centralitat.

22. «El renacimiento...».

23. Josefina ROMERO REDONDO, *Estudis sobre els factors de localització hotelera a Barcelona ciutat 1849-1992*. Tesi de llicenciatura. Universitat de Barcelona, 1989.

24. ROMERO, *Estudis...La Vanguardia*

En segon lloc, un altre factor a destacar és que apareixen els mateixos dos grans hotels de luxe –l'*Hotel Colón* i l'*Hotel Ritz*– en primer lloc, seguits pel *Majestic Hotel Inglaterra*. O sigui, no se n'havia obert cap més d'aquella categoria.

La plaça de Catalunya i la Rambla del Centre es reforçaren, encara més, respecte del moment anterior, com dos pols de concentració de bona part de l'activitat hotelera. A la plaça de Catalunya hi trobem l'esmentat *Hotel Colón*, l'*Hotel Continental*, el *Victoria Hotel* (abans *Pensió Nowé*) i l'*Hotel Bristol*. A més n'hi havia alguns més al seu entorn més immediat, com eren l'*Hotel Lloret* a la Rambla de Caneletes i l'*Hotel Regina* al carrer Bergara, a més del *Nouvel Hotel Meublé* i de l'*Hotel Restaurant Catalunya*, situats al carrer Santa Ana. L'Eixample no continuà l'embranchida que apuntava l'any 1919. A l'Eixample central no s'instal·là cap hotel nou. Només trobem nous equipaments en els carrers que limiten l'Eixample amb la ciutat vella. Es tracta del nou *Splendid Hotel*, al carrer de Pelai, de l'*Hotel Restaurant Le Garn Duval*, al carrer de Trafalgar i del *Palace Hotel* a la Ronda de Sant Pere. Tots aquests eren hotels d'una categoria intermèdia, lluny del rol que jugaven els *Colón*, *Ritz* i *Majestic*.

Per últim, hem d'apuntar que el llistat d'hotels emprat com a font documental recull una relació completa de preus, que ens permet afegir algun matis respecte a la localització. L'Eixample i la plaça de Catalunya acollien els més cars; en canvi, a la Rambla del Centre, malgrat que l'oferta era nombrosa, en general eren hotels de categoria mitjana.

Conclusions

A partir de l'estudi que hem realitzat podem constatar, en primer lloc, que la valoració de l'Eixample com a centre de la ciutat i, per tant, susceptible d'acollir grans equipaments urbans és molt tardana. Com hem vist, no fou fins el 1919 que s'optà obertament per la ciutat nova. Crida l'atenció que en una data tan avançada respecte a l'obertura de l'Eixample, com era el 1902, aparegués a *La Vanguardia* el següent comentari:

Barcelona crece y se desarrolla, yendo en aumento de día en día sus comodidades y atractivos. De quince a veinte años a esta parte ha tomado un vuelo extraordinario que se echa de ver en la edificación considerable y generalmente de buen gusto de su zona del Ensanche, y el gran movimiento que se observa en las principales vías, que veinte años atrás pasaban por excéntricas y parecían solitarias.²⁵

La ciutat antiga tingué una capacitat d'atracció molt forta durant molt de temps, només fou a partir dels anys vint –quan es retornà a formes arquitectòniques més classicistes i s'assumí un urbanisme més monumental– que es produí el trasllat de la centralitat de la ciutat.

25. *La Vanguardia*, 28-X-1902.

En segon lloc, l'anàlisi d'aquest període ens ha permès veure com va anar canviant la valoració dels hotels. Es passà de la valoració estrictament utilitària a la consideració dels grans hotels com a icones turístiques. Del plantejament de l'*Hotel Internacional* com un equipament efímer vinculat estretament a l'Exposició o del comentari que hem destacat de F. Rogent i Pedrosa en el sentit que era sorprenent que un edifici utilitari plantegés una arquitectura rellevant, a la utilització de l'*Hotel Colón* i de l'*Hotel Ritz* com a imatges de postals i *souvenirs* de la ciutat. Hotels convertits en icones turístiques, en referents que els viatgers coneixien d'antuvi i volien visitar en venir a Barcelona.

En tercer lloc, volem destacar que l'equipament hotel·ler al llarg del període s'organitzà en dos nivells molt diferenciats. Per una banda, els hotels de gran categoria, i per l'altra, els hotels de nivell mitjà. Fins el 1919 hi hagué un gran interès per assolir hotels molt singulars, es mirava sobretot cap a París com a ciutat referent; però a partir d'aquesta data, com hem vist, s'estanca aquesta expectativa i l'activitat hotelera es centra sobretot en hotels més convencionals.

Per últim, pel que fa a l'evolució dels equipaments i serveis, tot i que no tenim dades suficients que ens permetin valorar la seva totalitat, sí que podem afirmar que durant el període que hem estudiat es passa, en els hotels que han estat objecte del nostre estudi, és a dir els de primer ordre en termes de l'època, de la consideració dels equipaments com un luxe a ser un requeriment indispensable.

Figura 1. Plànol de situació d'hotels i fondes de Barcelona l'any 1888.

Plànol d'elaboració pròpia a partir d'un fragment del *Plano General de Barcelona, su ensanche y pueblos contiguos*, 1877, AHCB (Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona), núm. 11.022.

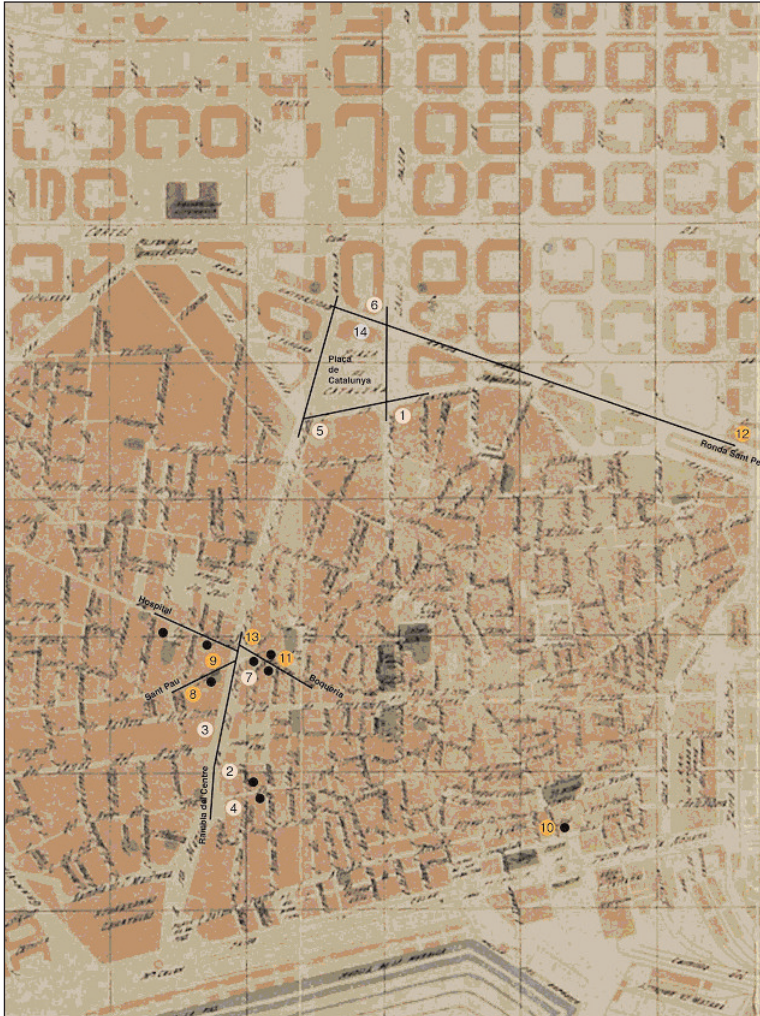
Establiments de primer ordre

1. Gran Hotel Internacional. Passeig Colom.	5. Hotel Peninsular. Sant Pau, 34 i 36.
2. Hotel Cuatro Naciones. Rambla del Centre, 35.	6. Fonda España. Sant Pau, 11.
3. Hotel Oriente. Rambla del Centre, 20.	7. Fonda Universo. Plaça Palau, 3.
4. Hotel Central y Falcón. Plaça del Teatre, 5 i 7.	● Fondes

Fonts documentals. Juan ARTIGAS Y FEINER, *Guía itineraria y descriptiva de Barcelona, de sus alrededores y de la Exposición Universal*, Barcelona, Librería y Tipografía Católica, 1888; Juan VALERO DE TORNOS, *Guide Illustré de L'Exposition Universelle de 1888 et de Barcelona, de la ville, de ses curiosités et de ses environs*, Barcelona, G. de Gran et Cie, 1888.

Figura 2. Plànol de situació d'hotels i fondes de Barcelona l'any 1902.

Plànol d'elaboració pròpia a partir d'un fragment del «Plano de la ciudad de Barcelona», dins Eduard TODA, *Guía de España y Portugal*, 1892 (Biblioteca de Catalunya).

Establiments de primer ordre

1. Gran Hotel de Inglaterra. Fontanella, 18 (cant. P. de l'Àngel)
2. Hotel Cuatro Naciones. Rambla del Centre, 35
3. Hotel Oriente. Rambla del Centre, 20
4. Hotel Falcón. Plaça del Teatre, 5
5. Hotel Gran Continental. Rbla. de Canaletes, 10 (cant. Pça. de Catalunya)
6. Gran Hotel Colón. Plaça de Catalunya, 10
7. Hotel Martin (Maison Martin). Rambla del Centre, 5

14. Projecte Hotel Continental. Plaça de Catalunya

Establiments de segon ordre

8. Hotel Peninsular. Sant Pau, 34 i 36
9. Fonda de España. Sant Pau, 11
10. Fonda del Universo. Plaça Palau, 3
11. Hotel Condal. Boqueria, 33
12. Hotel de Ambos Mundos. Rda. de Sant Pere, 35
13. Hotel Internacional. Pla de la Boqueria, 1 i 3

- Fondes

Fonts documentals. I. GARCÍA DEL REAL, *Guía Diamante: Barcelona*, Barcelona, Librería Francisco Puig, 1902.

Figura 3. Plànol de situació d'hotels i fondes de Barcelona l'any 1914.

Plànol d'elaboració pròpia a partir d'un fragment de «Ciudad de Barcelona y alrededores». Plano trazado por Federico de Armenter de Asenguinolaza. Completado y puesto al día por Ramón y Federico Armenter Monasterio (AHCB, 3.020).

Establiments de primer ordre

1. Gran Hotel de Inglaterra. Fontanella, 18 (cant. P. de l'Àngel)
2. Hotel Cuatro Naciones. Rambla del Centre, 35
3. Hotel Oriente. Rambla del Centre, 20
4. Hotel Falcón. Plaça del Teatre, 5
5. Hotel Gran Continental. Rbla. de Canaletes, 10 (cant. Pça. de Catalunya)
6. Gran Hotel Colón. Plaça de Catalunya, 10
7. Hotel Martin (Maison Martin). Rambla del Centre, 5
8. Maison Dorée. Plaça de Catalunya, 22

Establiments de segon ordre

9. Hotel Peninsular. Sant Pau, 34 i 36
10. Hotel Condal. Boqueria, 33
11. Hotel Internacional. Rambla del Centre, 1
12. Hotel Nuevo Universal. Boqueria, 28
13. Hotel Madrid. Boqueria, 29
14. Hotel Paris. Cardenal Casañas, 4
15. Hotel de Marina. Plaça Palau, 10
16. Hotel Suizo. Plaça de l'Àngel, 12
17. Hotel Massagué. Santa Anna, 24
18. Hotel Rest. Le Gran Duval. Trafalgar, 82
19. Royal Hotel Meublé. Carme, 22
20. Hotel Imperial. Sant Pau, 22
- Pensions i fondes

Fonts documentals. *Barcelona-Atracción. Revista mensual de información a los Turistas*. Sociedad de Atracción de Forasteros (Barcelona), 47 (desembre de 1914).

Figura 4. Plànol de situació d'hotels i fondes de Barcelona l'any 1919.

Plànol d'elaboració pròpia a partir d'un fragment de «Ciudad de Barcelona y alrededores». Plano trazado por Federico de Armenter de Asenguinolaza. Completado y puesto al día por Ramón y Federico Armenter Monasterio (AHCB, 3.020).

Establiments de primer ordre

1. Majestic Hotel Inglatera. Passeig de Gràcia, 70 i 72
2. Hotel Bristol. Fontanella, 18 (cant. P. de l'Àngel)
3. Cuatro Naciones. Rambla del Centre, 35
4. Hotel Oriente. Rambla del Centre, 20
5. Hotel Falcón. Plaça del Teatre, 5
6. Hotel Gran Continental. Rambla de Canaletas, 10
7. Gran Hotel Colón. Plaça de Catalunya, 10
8. Hotel Ritz. Gran Via de les Corts Catalanes
9. Royal Hotel Meublè. Carme, 22

Establiments de segon ordre

10. Hotel Peninsular. Sant Pau, 34 i 36
11. Hotel Condal. Boqueria, 33
12. Hotel Internacional. Rambla del Centre, 1

13. Hotel Nuevo Universal. Boqueria, 28
14. Hotel Madrid. Boqueria, 29
15. Hotel París. Cardenal Casañas, 4.
16. Hotel de Marina. Plaça Palau, 10
17. Hotel Suizo. Plaça de l'Àngel, 12
18. Hotel Rest. Catalunya. Santa Anna, 24
19. Hotel Rest. Le Gran Duval. Trafalgar, 82
20. Hotel Imperial. Sant Pau, 22
21. Hotel del Centro. Sant Pau, 2
22. Hotel España. Sant Pau, 9 i 11
23. Hotel Moderno. Hospital, 5, 7 i 9
24. Nouvel Hotel Meuble. Santa Anna, 20
25. Hotel del Recreo. Rda. Sant Antoni, 8
26. Regina Hotel. Bergara, 4

● Pensions i fondes

Fonts documentals. *Barcelona-Atracción*. Revista mensual de informació a los Turistas. Sociedad de Atracción de Forasteros (Barcelona), (juny 1918 / mar 1919).

Figura 5. Plànol de situació d'hotels i fondes de Barcelona l'any 1929.

Plànol d'elaboració pròpia a partir d'un fragment de *Plano de la ciudad de Barcelona*. Ayuntamiento de Barcelona, 1943. (AHCB, 6.249).

Establiments de primer ordre

1. Majestic Hotel Inglatera. Passeig de Gràcia, 70 i 72
2. Hotel Bristol. Fontanella, 18 (cant. P. de l'Àngel)
3. Gran Hotel. Rambla del Centre, 35
4. Hotel Oriente. Rambla del Centre, 20
5. Hotel Falcón. Plaça del Teatre, 5
6. Hotel Gran Continental. Rambla de Canaletes, 10
7. Gran Hotel Colón. Plaça de Catalunya, 10
8. Hotel Ritz. Gran Via de les Corts Catalanes
9. Victoria Hotel. Plaça de Catalunya, 12

Establiments de segon ordre

10. Hotel Peninsular. Sant Pau, 34 i 36
11. Hotel España. Sant Pau, 9 i 11
12. Hotel Condal. Boqueria, 33.
13. Hotel Internacional. Rambla del Centre, 1
14. Hotel París. Cardenal Casañas, 4.
15. Hotel Madrid. Boqueria, 29

16. Hotel de Marina. Plaça Palau, 10
 17. Hotel Suizo. Plaça de l'Àngel, 12
 18. Hotel Rest. Catalunya. Santa Anna, 24
 19. Hotel Rest. Le Gran Duval. Trafalgar, 82
 20. Royal Hotel Meuble. Carme, 22
 21. Hotel Imperial. Sant Pau, 20
 22. Hotel del Centro. Sant Pau, 2
 23. Hotel Moderno. Hospital, 5, 7 i 9
 24. Nouvel Hotel Meuble. Santa Anna, 20
 25. Regina Hotel. Bergara, 4
 26. Hotel del Recreo. Rda. Sant Antoni, 8
 27. Hotel Ibérica del Padre. Conde del Asalto, 13
 28. Hotel Lloret. Rambla de Canaletes, 5
 29. Palace Hotel. Rda. de Sant Pere, 41
 30. Hotel Ranzini. Passeig Colon, 22
 31. Hotel San Agustín. Pça. de la Igualtat, 11
 32. Hotel Europa. Boqueria, 12
 33. Splendid Hotel. Pelai, 8
 34. Hotel del Comercio. Zurbano, 7
- Pensions i fondes

Fonts documentals. *Guía Cicerone de Barcelona, Exposición 1929*. Edición Rústica. Barcelona, 1929; *Barcelona-Atracción. Revista mensual de información a los Turistas* (Barcelona), (setembre, 1931).